

ДІЯЛЬНІСТЬ РОСІЙСЬКОГО ТОВАРИСТВА ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА У 1917-1921 РР.

доктор історичних наук, Ореховський В. О.

Чернівецький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету, Україна, м. Чернівці

Стаття присвячена діяльності Російського Товариства Червоного Хреста протягом 1917-1921 рр. Значну увагу приділяється процесу реорганізації Товариства, що розпочався у 1918 р. Він був викликаний зміною суспільного та державного устрою і проводився згори, в умовах жорстокої політичної, економічної і соціальної диктатури нової влади. Досліджуються основні напрями діяльності Російського Червоного Хреста щодо забезпечення медико-санітарних потреб як «червоної» так і «білої» армій.

Ключові слова: Російська імперія, Перша світова війна, громадянська війна, Російське Товариство Червоного Хреста, допомога пораненим і хворим, благодійність.

Ореховский В. О. Деятельность Российского Общества Красного Креста в 1917 – 1921 гг. / Черновицкий торгово-экономический институт Киевского национального торгово-экономического университета, Украина, Черновцы

Статья посвящена деятельности Российского Общества Красного Креста в течение 1917-1921 гг. Значительное внимание уделяется процессу реорганизации Общества, который начался в 1918 г. Он был вызван изменением общественного и государственного строя, проводился сверху, в условиях жестокой политической, экономической и социальной диктатуры новой власти. Исследуются основные направления деятельности Российского Красного Креста по обеспечению медико-санитарных потребностей как «красной» так и «белой» армий.

Ключевые слова: Российская империя, Первая мировая война, гражданская война, Российское Общество Красного Креста, помощь раненым и больным, благотворительность.

Orehowskyi W. O. Activity of Russian Society of Red Cross in 1917 - 1921 / Chernivtsi trade and economic institute of the Kyiv national trade and economic university, Ukraine, Chernivtsi

The of article is sanctified to activity of of Russian Society of of Red Cross during 1917-1921 Considerable of attention is spared to the process of reorganization of of Society, that began in 1918 and was caused by the change of and state framework of society, conducted from above, in the conditions of cruel political, economic and social dictatorship of new power. Basic of directions are investigated activity of of Russian Red Cross on providing of necessities of as «red» such «white» armies.

Keywords: the Russian empire, First world war, civil war, Russian Society of Red Cross, help to patients, charity.

Вступ.

Ідеї надання допомоги потерпілим під час військових дій неодноразово виникали в ході різних воєн. Однак, лише XIX століття, з його небаченим прогресом у військовій галузі і, як наслідок, зростанням кількості жертв збройних конфліктів, змусило людство переглянути ставлення відносно самої можливості покращення долі поранених військових.

Реакцією на це стало виникнення громадського руху Червоного Хреста, який відіграв неабияку роль у становленні централізованого надання допомоги жертвам війни. У Росії такою громадською організацією, що передбачала надання допомоги постраждалим, стало «Товариства опікування пораненими та хворими воїнами» (пізніше перейменоване на Російське Товариство Червоного Хреста (РТЧХ)).

Аналіз останніх досліджень. Тематика Російського Червоного Хреста, зокрема роль, яку відіграло Товариство у розвитку системи охорони здоров'я дореволюційної Росії, самовіддана робота його працівників на полях битв під час збройних конфліктів і, нарешті, допомога постраждалим від стихійних лих не стали предметом широкого вивчення вітчизняних вчених. Серед наукового доробку радянської доби майже відсутні праці по історії РТЧХ. Та і сьогодні, не дивлячись на ряд позитивних зрушень, діяльність Товариства стала темою досить незначної кількості спеціальних досліджень. Особливо це стосується періоду 1917-1921 рр.

Серед робіт, що з'явилися у кінці 90-х років минулого століття варто відмітити статтю С. І. Голотика, де вперше, на основі використання широкого спектру архівних матеріалів, була здійснена спроба «...розглянути трансформацію гуманітарної громадської організації - Російського товариства Червоного Хреста, здійсненою більшовиками в перший рік перебування у влади» [1, с.188].

Розгляду механізмів підпорядкування РТЧХ політичному впливу більшовиків і пов'язаному із цим зміні ролі Товариства у суспільно-політичному житті Росії 1918-1920-х років присвячена публікація І. А. Асеева та А. С. Масалімова [2].

Ряд питань, пов'язаних із діяльністю Російського Червоного Хреста на території антибільшовицьких державних утворень розглядається у роботах С. С. Іпполітова та Є.В. Мячиної [3-5].

Таким чином, останні роки стали свідченням кількісного зростання робіт, що присвячені даній проблематиці. Проте, ще багато питань історії Російського Червоного Хреста продовжує залишатися поза увагою вчених. Висвітлення їх є одним з важливих завдань історичної науки. Все це і визначило **актуальність теми**, обраної автором статті.

Метою даної публікації стало розкриття діяльності Російського Товариства Червоного Хреста у період його реорганізації протягом 1917-1921рр.

Виклад основного матеріалу. Перша світова війна, яку справедливо називають ще й "Великою", виявилася переломним періодом історичного розвитку народів Російської імперії і не тільки її. За масштабністю воєнних

дій та кількістю жертв вона перевищила найбільш криваві збройні конфлікти у всій попередній військовій історії світової цивілізації.

Із небувалою силою загостривши усі економічні і політичні проблеми країн Європи війна змусила терміново вирішувати ще одне важливе завдання - медично-санітарне забезпечення бойових дій ворогуючих армій.

Особливого значення це питання набуло у Російській імперії з її відсталою системою медичної допомоги та неповоротким бюрократичним апаратом.

Частково зарадити цій ситуації змогли громадські військово-санітарні організації, які в багатьох випадках стали конкурентами державної медицини і навіть монополістами в деяких галузях лікарської і не тільки лікарської допомоги.

З усіх громадських організацій, що передбачали надання допомоги пораненим, хворим та калікам, діяльність Російського Товариства Червоного Хреста протягом 1914-1916 рр. була найбільш дієвою, багатоплановою і результативною.

Новий етап в історії як Російської імперії так і Товариства Червоного Хреста започаткував 1917-й рік. Виснаження військово-економічного потенціалу «головних гравців» визначало перспективи майбутнього протистояння. Особливо стрімкими темпами криза наростала у Російській імперії. Саме на неї припадало найбільше навантаження - до 50% військових зусиль. Країна, за словами російського історика Б. А. Старкова «...фактично самостійно утримувала Східний фронт від Балтики до Чорного моря (1934 км) і Кавказький фронт від Чорного моря до Персії (1100 км) проти об'єднаної потуги Німеччини, Австро-Угорщини і Туреччини загальною чисельністю 140 дивізій в 1915 р. Тоді як на Західному фронті загальною протяжністю 630 кілометрів проти 130 англо-французьких дивізій діяло 80 германських.... При цьому слід враховувати, що військово-економічний потенціал Російської імперії був в 3-4 рази менше, ніж її союзників по Антанті. Військово-політичний крах Росії в останній війні імперії був об'єктивно обумовлений як загальною соціально-економічною і військово-технічною відсталістю, так і край не вигідним геостратегічним становищем»[6, с.32].

Загальнонаціональна криза, що поступово охоплювала усі сфери життя російського суспільства, завершилася Лютневою революцією 1917 р. Результатом її стало виникнення у Росії двовладдя: Тимчасового уряду і Ради робочих і солдатських депутатів. Між ними відразу ж почалася боротьба за армію.

Бурхливі політичні події не могли не викликати реакції Головного Управління (ГУ) Російського Червоного Хреста. У кінці лютого на засіданні ГУ було вирішено продовжувати діяльність РТЧХ по-старому, аж до роз'яснення політичної ситуації. У березні ГУ прийняло заяву, в якій говорилося: «Головне Управління Російського Товариства Червоного Хреста, схиляючись перед найбільшим актом, здійсненим Думою, армією і народом, виразило готовність віддати усі свої сили Тимчасовому Уряду і всебічно

сприяти йому в його важкій роботі як особистою працею, так і усіма, наявними в його розпорядженні запасами»[7, с.530].

Зміна влади у країні практично нічого не змінила у діяльності польових закладів Російського Червоного Хреста. На середину 1917 р. під прапором Товариства працювало 136 850 чоловік, у тому числі 5500 управлінців. У смузі бойових дій російської армії знаходилося 2255 червонохресних закладів, 2450 лікарів, 17 тис. сестер милосердя, 50 тис. санітарів, 530 автомобілів, 33 тис. коней, 6 плавучих госпіталів. За сухою статистикою ховалися врятовані людські життя. Тільки лікувальні установи Червоного Хреста Південно-Західного фронту з серпня 1914 р. по січень 1918г. надали медичну допомогу понад 1,2 млн. солдатам та офіцерам [1, с.188].

У справі надання допомоги пораненим і хворим воїнам акцент був зроблений на інтеграцію в мирне життя військових-інвалідів. З цією метою, за розпорядженням Тимчасового уряду по всій країні створювалися міські і повітові «Комітети допомоги військовим-інвалідам». Вони повинні були допомагати в працевлаштуванні цієї категорії поранених «шляхом облаштування різних майстерень». У регіонах колишньої імперії великі зусилля спрямовувалися на створення для інвалідів шевських, кравецьких, столярних і шорних майстерень [8, с.205].

Довгий час обговорювалося питання про об'єднання діяльності всіх організацій, що відали справою допомоги військовополоненим. Як зазначив почесний член РТЧХ голова Державної Думи М. В. Родзянко, головним недоліком у справі допомоги військовополоненим виявився різнобій у діяльності різних державних установ та громадських організацій. Все це негативно впливало на справу і викликало зайві страждання полонених. ГУ РТЧХ досить прихильно поставилося до цієї ідеї. Однак жодних кроків у цьому напрямку не було зроблено [9, с.621-626].

Тим часом, політична ситуація у самій Росії загострювалась. Наростаюча анархія не могла обійти стороною і РТЧХ. У Товаристві почалося активне створення всіляких рад і комітетів делегатів, як при ГУ, так і при польових закладах Червоного Хреста. 27 червня 1917 в Петрограді відкрилася Всеросійська конференція РТЧХ. Головним її рішенням стало заснування та обрання Центрального виконавчого комітету працівників Червоного Хреста (ЦВК). Конференція зажадала ввести усіх членів бюро ЦВК до Головного Управління з правом вирішального голосу, а інших членів ЦВК з правом дорадчого[9, с.25].

У Товаристві встановлюється двовладдя. 20 липня 1917 р., після тривалих переговорів, Головне Управління, за вказівкою Тимчасового комітету Державної Думи, вимушено було ввести до свого складу 9 членів бюро ЦВК з правом вирішального голосу. Конфлікт між ГУ і ЦВК РТЧХ тривав аж до листопада 1917 р. Вирішити протиріччя, що виникли, мав право тільки повноважний Всеросійський з'їзд Російського Червоного Хреста. Однак його проведенню завадили жовтневі події 1917 р.[9, с.25].

16 листопада 1917 р. на засідання ГУ РТЧХ прибув комісар Воєнно-революційного комітету Петроградської Ради М. Д. Архипов. Згідно

затвердженої за декілька днів до цих подій інструкції комісарам ВРК, на нього покладалися обов'язки встановити відносини між керівництвом Товариства та народними комісарами, а також сприяти реорганізації структур Російського Червоного Хреста на засадах, бажаних для більшовицького уряду [1, с. 189]. Це викликало гостре незадоволення учасників засідання. Виконуючий обов'язки голови управління М. М. Покровський заявив, що «...РТЧХ є не урядовою установою, подібною до міністерств, а приватна установа, по суті переслідуваних завдань цілком аполітичне і в якості такого, що надає допомогу усім постраждалим без партійної різниці... Якщо ВРК захоче визнавати свого комісара, то це може викликати припинення діяльності Головного управління...» [1, с. 189]. Його підтримав і голова виконкому робітників Червоного Хреста С.П.Смирнов [1, с.189-190].

Засідання погодилося з поглядами і пропозиціями керівництва. Підтримали його також і на місцях. З 2 по 6 грудня ЦВК працівників РТЧХ провела нараду з представниками фронтів і районів. Результатом її стала прийнята резолюція, де зазначалось, що «...єдиним порятунком батьківщини і революції є створення влади усієї об'єднаної революційної демократії..., до конструювання подібної влади Установчими Зборами, продовжувати неухильно свою роботу і при існуючій нині політичній обстановці» [1, с.190].

У кінці грудня більшовики утворили перший урядовий орган у сфері медицини - Тимчасову раду лікарських колегій. Вона одразу ж приступила до практичних справ [1, с.190].

Не зупиняючись на цьому, нова влада бере під контроль фінанси Товариства.

4 (17) січня 1918 р. декретом Ради Народних Комісарів майно і капітали РТЧХ оголошується власністю Російської Республіки. ГУ РТЧХ ліквідується, перебудова Товариства доручається Комітету по реорганізації Російського Червоного Хреста [11, с.324].

ГУ, дізнавшись про декрет, намагалось його проігнорувати і відправило до Міжнародного комітету Червоного Хреста у Женеві повідомлення про ліквідацію більшовиками російського національного товариства. У відповідь на це, в ніч з 7 на 8 січня 1918 р. червоногвардійцями були арештовані начальник канцелярії ГУ РТЧХ А.Д. Чаманський і член управління Б. К. Ордін. 9 січня голова Ради лікарських колегій більшовик А. Н. Винокуров ознайомив членів колишнього управління із текстом декрету Раднаркому і наказом наркома у військових справах про усунення їх від виконання своїх обов'язків. З цієї миті Головне Управління Російського Товариства Червоного Хреста більше не збиралось [4].

Кількома тижнями пізніше, а саме 27 січня (9 лютого) 1918 р., постановою народного комісара пошт та телеграфів була відмінена телеграфна плата і всілякі відрахування від телеграфного збору на користь Червоного Хреста і Олександрівського комітету про поранених [12, с.423].

Подібна ситуація складалася і на тих територіях колишньої Російської імперії, які в ході громадянської війни здобули державну незалежність. Так, майно Червоного Хреста Південно-Західного району оголошується власністю

Української Республіки. Це викликало протест з боку головноуповноваженого Б. Є. Іваніцького, який вбачав у цьому порушення 16-ї статті Женевської конвенції, де проголошувалося, що майно РТЧХ - майно громадської організації і належати державі не може. Крім цього, український уряд вирішив не давати грошей з рахунків головноуповноваженого і місцевих закладів. Це змусило Червоний Хрест почати розпродаж свого майна [13, арк.2-2 зв., 14, арк. 3-3 зв.].

Реорганізація торкнулася і общин сестер милосердя. Ряд заходів, які були здійснені більшовицьким урядом, поклали кінець їх існуванню. Общини втратили своє майно і були, по суті, перетворені на лікарні, перебуваючи у підпорядкуванні комісаріату охорони здоров'я. Незабаром вони дістали нові назви. Так, Георгіївська община стала лікарнею ім. Маркса, Кауфманська — лікарнею ім. Урицького, Єлизаветинська відтепер іменувалася лікарнею ім. Карла Лібкнехта, Хрестовоздвиженська — ім. Пролетарського бійця Чудновського, а Євгеніївська — ім. Фрідріха Адлера [15, с.92].

Змінилося і саме розуміння обов'язків сестри. За словами російської дослідниці А. С. Конюхової: «Якщо раніше основною мотивацією в роботі сестри вважалася любов до ближнього, бажання допомогти страждаючим, полегшити долю нещасних, то відтепер сестра — це патріот, що виконує свої обов'язки заради перемоги країни або ідеї. На плечі сестер ліг новий обов'язок — політична просвіта своїх підопічних» [15, с.94].

Справу завершив циркуляр народного комісаріату охорони здоров'я РРФСР № 1026 (1920 р.) згідно якого сестри милосердя стали іменуватися просто сестрами, а слово «милосердя» з назви професії видалялося. Пізніше затвердилася назва «Медична сестра» [15, с.93].

Навесні в 1918 р., починається друга «хвиля» перетворень Товариства. Результатом її стало підписання 3 травня в 1918 р. главою радянського уряду В. І. Леніним декрету, який доповнював законодавчий акт від 4 січня в 1918 р. і який стверджував, що «...Російське товариство Червоного Хреста... як спеціальне відділення міжнародної асоціації Червоного Хреста, діючої на підставі Женевської конвенції 1868-1907 рр., не знищено. Усі прерогативи РТЧХ, як відділення Міжнародного товариства, зберігаються за комітетом з реорганізації РТЧХ» [1, с.192-193].

Тоді ж було вирішене питання про фінансування діяльності Товариства. Оскільки дореволюційні джерела надходження коштів були зведені нанівець, відпуском останніх зайнялася особлива міжвідомча комісія. Однак, із 145 млн. 600тис.крб., які вона заклала на перше півріччя 1918 р., державне казначейство асигнувало тільки 24 млн.[1, с.193].

Громадянська війна, яка охопила територію колишньої Російської імперії, підтвердила необхідність продовження діяльності медично - харчувальних закладів РТЧХ.

На 1 листопада 1918 року в країні діяло 288 червонохресних закладів, в яких працювало 470 лікарів, 1125 сестер милосердя, 355 лікарських помічників. У першій половині 1919 року Червоний Хрест мав у своєму розпорядженні 325 лікувальних і 234 допоміжних установи, що містили

понад 60 тис. ліжок. Господарські потреби Товариства забезпечували 19 складів, у тому числі 2 аптечних, 33 спеціалізовані потяги (потяг-склад, потяг-лазня, дезінфекційний, медико - харчувальний). До весни 1920 року чисельність червонохресних установ досягла 428, а ліжковий фонд збільшився до 75 тис. місць [16, с.59].

Новій владі прийшлося займатися і таким важливим питанням як питання про військовополонених.

У грудні 1917 р. Рада народних комісарів запровадила пост комісара у справах військовополонених (його зайняв А. Л. Менциковський), під контроль якого переходили усі структури, відповідальні за роботу з військовополоненими. Одночасно при місцевих Радах формуються відділи військовополонених. На початку 1918 р. було сформоване Всеросійське бюро військовополонених, головою якого став член ВЦВК І. І. Ульянов [17].

29 січня 1918 р. Раднарком прийняв декрет «Про передачу усіх організацій, що відали справами військовополонених, у відділ по демобілізації армії», але він за наказом Наркомату у військових справах № 223 від 20 березня 1918 р. був розформований. Його функції почала виконувати Військово-господарча рада при РНК. Відсутність спеціального державного органу, який би займався питанням військовополонених, стало великою перепорою у ефективному вирішенні цієї проблеми [17].

Укладення Брестського миру з Німеччиною зрушило з «мертвої точки» це питання. 27 квітня 1918 р. в Москві при Наркоматі військових справ було створено Центральну колегію у справах полонених і біженців (Центрополонбіж). Протягом квітня 1918 – січня 1919 рр. її очолював Й. Уншлихт, один із фундаторів ВЧК-ГПУ. 4 червня 1918 р. Центрополонбіж затвердив план реєвакації полонених і біженців. Передбачалося, що в першу чергу буде здійснено обмін військовополоненими, а потім будуть відправляти біженців. Біженці реєвакуйовувалися за територіальним принципом. Це мало полегшити процес повернення людей до місць свого колишнього проживання [18, с.87-88].

Основний потік російських полонених рушив на батьківщину у кінці 1918 р – на початку 1919 р. Хаос громадянської війни, низький рівень організації справи репатріації призводили до сумних наслідків. Відомості, що надходили з прикордонних місцевостей були майже однотипними. Наприклад: Бірзула, 12 листопада 1918 р. Сюди прибувають величезні маси полонених, «абсолютно голі, голодні і обірвані». До 40 000 слідує пішки. Потяги з військовополоненими з Австрії пройшли Молдавію. У Молданоштах їх висадили. До Рибниці пішки дісталися 12 тис.; 6 днів не їли, є випадки поширення епідемічних захворювань. Вокзальні приміщення переповнені; містечко розгромлене, так що на місці допомогу надати неможливо. За словами військовополонених, з Чернівців йдуть ще 40 тис., усі голодні та погано одягнуті. До Волочиська збільшується приплив військовополонених з Австрії, до 5 тис. щодня: усі вкрай виснажені, багато хворих, маса смертних випадків. Полонені по 5 днів залишалися без їжі, «осідаючи» у службових приміщеннях та на перонах [19, с.184].

До справи допомоги сотням тисяч російських полонених у Німеччині, Австро-Угорщині та Туреччині у поверненні їх на батьківщину був залучений і Червоний Хрест. Тим більше зазначалось, що «...ніяким державним органом це завдання у всьому його обсязі вирішено бути не може, так як взагалі політичне його вирішення неможливе.

Вирішення цього завдання може бути тільки аполітичним і тому під силу тільки Червоному Хресту або правильніше солідарній праці всіх Червоних Хрестів як аполітичної міжнародної асоціації»[20, арк. 93 зв.].

Крім встановлення відносин з країнами Троїстого союзу, потрібно було налагодити евакуацію військовополонених і через ті території колишньої Російської імперії, які у ході громадянської війни здобули державну незалежність. Так, у 1918 р. Центральна колегія у справах полонених і біженців відрядила на Україну спеціальний відділ на чолі з особовоуповноваженим, завданням якого було «...об'єднання і керівництво діяльністю всіх російських та місцевих руських організацій та установ, що мали за мету всебічно допомагати і опікувати евакуйованих та тимчасово затриманих в Україні»[21, арк. 8].

Всі турботи щодо повернених з полону покладалися на місію РТЧХ, а також на інші установи та організації. Кредити на їх діяльність відпускалися особовоуповноваженим Центральної колегії [21, арк. 8].

Разом з Червоним Хрестом Радянської Росії активно діяв Червоний Хрест антибільшовицьких сил.

Після припинення діяльності Головного Управління Російського Товариства Червоного Хреста колишні його членує, побоюючись репресій більшовиків, роз'їхалися по всій країні. У подальші місяці вони намагалися відновити ГУ там, де для цього була можливість і необхідність: і в зайнятій чехословацькими військовими частинами Самарі, і у в «столиці» верховного правителя Росії адмірала О. В. Колчака - Омську, і на півдні Росії, контрольованому генералом А. І. Денікіним [4].

У червні 1918 р., по мірі просування частин повсталого Чехословацького корпусу в Поволжі та на Уралі, почали відновлюватися місцеві червонохресні установи. Їх діяльність скоординувалась так званім Відродженням Союзом земств і міст. В середині вересня у Самарі відбулася регіональна нарада працівників Червоного Хреста. Остання обрала тимчасове організаційно-виконавче бюро з 5 чоловік, що отримало назву «Тимчасове головне управління РТЧХ» (ТГУ) [4].

Наступ частин Червоної Армії в Поволжі змусило представників управління переїхати до Омська. 8 листопада тут розпочала свою роботу нарада працівників Червоного Хреста Сибіру і Поволжя. Обговорювалися проект положення про ТГУ і його персональний склад. Ці документи у грудні були затверджені Радою міністрів Тимчасового російського (Омського) уряду, а трохи пізніше схвалені адміралом О. В. Колчаком [4].

У положенні зазначалось, що до скликання «з'їзду уповноважених установ Товариства Червоного Хреста усіх областей і губерній, підвладних Тимчасовому російському уряду, або до відновлення діяльності Головного

управління РТЧХ засновується Тимчасове головне управління РТЧХ з усіма правами і обов'язками Головного управління». У своїй діяльності ТГУ мало керуватися Статутом РТЧХ «видання 1893 р. з усіма пізнішими змінами і доповненнями»[4].

Управління перейняло на себе усю складну роботу, пов'язану із забезпеченням медико-санітарних потреб армії Колчака. Головна увага приділялася: 1) планомірному розподілу поранених і хворих військових по різного роду лікувальним закладам; 2) надання їм медичної допомоги, 3) забезпечення їх продовольством та одягом [5, с.172].

На 25 січня 1919 р. місцеві установи РТЧХ налічували три окружні управління Червоного Хреста - в Омську, Іркутську і Хабаровську, - 17 місцевих управлінь, 30 комітетів Червоного Хреста, 9 комітетів общин сестер милосердя і 15 лікарень та приймальних відділень [3, с.56].

Навесні 1919 р. управління було розділене на ряд передових і тилкових територіальних одиниць. Вони дістали назву районних повноважень. Роботою кожної такої одиниці керував районний уповноважений Червоного Хреста. У тилкових районних повноваженнях були зосереджені склади, ковальські, шорні та інші майстерні, що забезпечували потреби передових військових частин. Головна увага приділялась відкриттю харчувальних пунктів з видачею гарячих і сухих пайків, потім столовим і чайним уздовж залізниць та ґрунтових доріг. Були організовані також ряд лікарських пунктів, амбулаторій, лікарень, аптек, та заразних бараків. Створені були спеціальні транспорти для перев'язки поранених та мобільні епідемічні загони [5, с.172].

У тилкових районах головна увага приділялася стаціонарним формам лікування. Використовувалися сибірські курорти з їх сірчано-лужними та соляними ваннами та грязями. Передбачалося навіть лікування кумисом [5, с.172-173].

На передовій найбільш активно працювали мобільні загони і пункти надання лікарської і санітарної допомоги пораненим, що розташовувалися уздовж лінії залізниць. Прикладом такої діяльності може бути летючий загін №153. Його допомогою лише на протязі травня 1919 р. скористалися 2 тис. чол., хоча персонал закладу складався всього лише з лікаря, 5 сестер милосердя та 10 санітарів [5, с.173].

Окрім вищезгаданих формувань, для виконання тимчасових або допоміжних функцій ТГУ створило декілька нових структур. Так, у квітні 1919 р. було організовано Центральне довідкове бюро про військовополонених, а у вересні була заснована Рада складів для координації діяльності і організації забезпечення господарських установ Товариства усім необхідним [3, с.60].

Успішний контрнаступ Червоної армії на Уралі і в Сибіру влітку 1919 р. став початком кінця Омського уряду.

В цих умовах ТГУ намагалося востаннє реформувати структури Червоного Хреста з метою зберегти працездатність Товариства. Однак на початку 1920 р., Народний комісаріат охорони здоров'я РРФСР заявив про

необхідність передати усі установи Червоного Хреста мирного і військового часу в його ведення через ліквідаційну комісію [3, с.62].

На завершальному етапі цих подій, 31 січня 1920 р. ТГУ спробувало передати частину майна РТЧХ Іркутському університету. Однак такі дії були рішуче припинені радянською стороною. Наркомздрав відмінив рішення ТГУ РТЧХ, погрожуючи членам управління «військово-революційним судом» [3, с.62-63].

Отже, Тимчасове головне управління Червоного Хреста припинило своє існування. Проте медико-санітарні установи уповноваженого Червоного Хреста по Забайкаллю продовжували діяти. За неповними даними, за 1920 р. через госпіталі і лазарети РТЧХ пройшло 6 372 чол., з них померло всього 150 чоловік або 2,3% від загального числа хворих, що поступили. По амбулаторну допомогу звернулося 4970 чол. [4].

На Україні своєрідність ситуації полягала у тому, що тут, поряд із Російським Червоним Хрестом розпочинає свою діяльність Товариство Червоного Хреста України (ТЧХУ). На установчому з'їзді, що проходив 15-18 квітня 1918 р. було проголошено, що метою новоствореного Товариства є «залучення і об'єднання всіх громадських організацій, установ і сил на Україні, котрі окрім військово-санітарного відомства, можуть слугувати справі надання допомоги хворим та пораненим воїнам під час війни» [22, арк. 1]. На установчому з'їзді був присутній і представник РТЧХ. Сповідуючи управління головноуповноваженого Південно-Західного фронту, він заявив, що враховуючи фактор неможливості міжнародного визнання Українського Червоного Хреста раніше, ніж приблизно через півтора роки, а також санітарні проблеми України, представники українського Товариства визнали за необхідне продовження діяльності РТЧХ на Україні на основі його внутрішньої автономії. Президія з'їзду узяла на себе зобов'язання наполягати на відміні закону про оголошення майна РТЧХ на Україні власністю Української держави з тим, щоб це майно після ліквідації того чи іншого закладу РТЧХ передавалося під охорону Організаційного Комітету Червоного Хреста [23, арк. 83-84 зв.].

У той же час на Україні установи РТЧХ також прийняли посильну участь у боротьбі проти більшовиків.

9 липня 1918 р. на засідання ліквідаційного комітету управління Червоного Хреста Південно-Західного фронту у Києві було заявлено, що Комітет з реорганізації Російського Товариства Червоного Хреста, утворений у Москві за розпорядженням Радянської влади, не є законним представником РТЧХ, оскільки: а) Радянська влада не визнається законною владою на частині території імперії, б) в утворенні Комітету не брали участь члени і діячі РТЧХ [23, арк. 20 зв.].

16 листопада у Києві зібралися члени колишнього Головного Управління Російського Червоного Хреста Б. Є. Іваніцький, О. І. Гучков, князь І. С. Васильчиков, Г. А. Фальборк, М. І. Атонов. На нараді було вирішено створити у Києві Тимчасове управління у справах РТЧХ і

виконавчу комісії з 5-ти чоловік. Головою управління було обрано Б. Є. Іваніцького [4]. Однак, діяльність його була недовгою.

У кінці січня 1919 р. Тимчасове управління у зв'язку із захопленням Києва більшовицькими військами виїхало до Одеси, після ж залишення Одеси арміями союзників по Антанті - до Єкатеринодару [4]. Червонохресні заклади Південно-Західного району та їх майно були передані місії, делегованій на Україну Центральною колегією РТЧХ для обслуговування військово-санітарних потреб української Червоної Армії і допомоги військовополоненим та біженцям [24, с.246].

Впродовж першої половини 1919 р. лікувальні та господарські заклади Тимчасового управління Російського Червоного Хреста розгорнули активну роботу у Збройних силах Півдня Росії (ЗСПР) генерала А. І. Денікіна. У серпні 1919 р. вони вже були у змозі надати допомогу 15 тис. пораненим та хворим військовим. При окремих корпусах діяли уповноважені Червоного Хреста, при кожній армії - особовоуповноважені, при штабі головнокомандувача - головний уповноважений зі своїми адміністративно-господарськими апаратами [4].

Разом із денікінською армією червонохресні установи у кінці 1919 – на початку 1920 рр. відступили на Дон і Кубань, а звідти - до Криму. Фіналом цих подій стала трагедія евакуації вцілілих працівників Червоного Хреста із залишками армії генерала П. М. Врангеля до Туреччини [4].

Колишні керівники РТЧХ, що опинилися в еміграції, здійснили спробу відновити центральні органи Товариства і налагодити їх роботу. Зібравшись у Парижі в лютому 1921 р., члени ліквідованого більшовиками Головного управління вирішили відновити його діяльність на принципах статуту 1893 р. Учасники паризької наради вирішили повідомити Міжнародний комітет Червоного Хреста і національні товариства про відновлення діяльності Російського Червоного Хреста у вигнанні [4].

Проте, початок визнання СРСР провідними західноєвропейськими державами сильно ускладнив діяльність і саме існування емігрантського РОКК, оскільки більшовики прагнули його ліквідації. Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ) 15 жовтня 1921 р. в Женеві офіційно визнав Радянський Червоний Хрест і встановив з ним ділові відносини. З розгромом Білої армії значення Радянської республіки в міжнародних справах вже неможливо було ігнорувати. Тому і в циркулярі МКЧХ Радянський Червоний Хрест визнавався як наступник дореволюційного Російського Товариства Червоного Хреста [2, с.13].

Висновки. Таким чином, впродовж 1917-1921 р. Російське Товариство Червоного Хреста пережило низку реорганізаційних заходів. Підпорядкувавши своїм потребам одну з найбільш великих громадських санітарних організацій більшовики відмовилося від головних принципів Женевської конвенції: нейтральності, аполітичності, допомоги усім потерпілим. Дореволюційне Товариство було назване «ганебним і мерзеним», а кожному співробітникові було запропоновано «відкрито заявити - якій армії він бажає служити і допомагати» [10, с.26].

Громадянська війна, що охопила в 1918-1920 роках величезну країну, не могла не викликати розколу серед самих працівників РТЧХ: частина з них підкорилися новій владі, а деякі продовжували діяльність під час Громадянської війни у білих арміях.

В той же час, надзвичайно важливим стало те, що попри політичні, класові, національні, релігійні розбіжності, які розділили населення колишньої Російської імперії на два не примирних табори, Товариство продовжувало виконувати свою головну роботу – рятувати людське життя. У цих нелюдських умовах РТЧХ зберегло мережу своїх спеціалізованих медичних установ та працюючий в них висококваліфікований персонал. Це дозволило, певною мірою, забезпечити в країні спадкоємність медичного обслуговування і створити умови для становлення нової, радянської системи охорони здоров'я.

Література:

1. *Голотик С. И. Российское общество Красного Креста и становление советского государственного аппарата в 1917-1918 гг. / С. И. Голотик // Государственный аппарат России в годы революции и гражданской войны. Материалы Всероссийской конференции 22 декабря 1997 г. – М: Издательский центр Российского государственного гуманитарного университета, 1998. – 234 с. – С.188-196.*
2. *Асеев И. А., Масалимов А. С. Место и роль общественных организаций в общественно-политической системе Советской России 1918–1920 гг. (на материалах Российского общества Красного Креста) /И.А.Асеев, А. С. Масалимов // Вестник ВЭГУ. – 2012. - № 6 (62). – С.7-14.*
3. *Ипполитов С. С. Российское общество Красного Креста в Сибири и на Дальнем Востоке: организация и помощь армии и населению (1919 – 1920 гг.)/ С. С. Ипполитов // Новый исторический вестник. – 2013. - № 1(35). – С.56-68.*
4. *Ипполитов С. С., Голотик С. И. Российское общество Красного Креста (1917 – 30-е гг.). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.antibr.ru/dictionary/ae_rokk_g.html.*
5. *Мячина Е. В. Организация медико-санитарного обслуживания армии адмирала А. В. Колчака в 1918–1919 гг. / Е. В. Мячина // Известия Алтайского государственного университета. – 2010. - № 4-2 (68). – С.171-173.*
6. *Старков Б. А. Февральский излом 1917 года / Б. А. Старков // Общество. Среда. Развитие (Terra Humana). – 2007. - №4. – С. 30-45.*
7. *Заявление Главного Управления Российского Общества Красного Креста Временному правительству // Вестник Красного Креста. –1917. - № 2-3.- С.530.*
8. *Ерёмин И. А. Забота о больных и раненых воинах в Западной Сибири в годы Первой мировой войны (1914 – 1918 гг.) // И. А. Ерёмин / Известия Томского политехнического университета. – 2006. – Т.309. Социально-*

экономические и гуманитарные науки. - №6. – С. 202-205.

9. Объединение деятельности всех правительственных органов и частных учреждений, специально ведающих помощью военнопленным, в одном органе, действующем под флагом Красного Креста // Вестник Красного Креста. - 1917. - №2-3. - С.621-626.

10. Чистяков О. В. Организационное устройство и деятельность Российского Общества Красного Креста в годы Первой мировой войны (1914-1918 гг.): автореф. дис. на соискание учен. степени канд. истор. наук: 07.00.02 «Отечественная история» / О.В. Чистяков; Московский государственный университет управления. – М., 2009. – 26 с.

11. Декрет о передаче имущества и капиталов учреждений Красного Креста и Всероссийского союза городов в государственную собственность // Декреты Советской власти: В 3-х т. – М.: Госполитиздат, 1957-1964. - Т. I. – 624 с.

12. Постановление народного комиссара почт и телеграфов о повышении почтово-телеграфных такс и тарифов // Декреты Советской власти: В 3-х т. – М.: Госполитиздат, 1957-1964. - Т. I. – 624 с.

13. Центральний державний історичний архів України у Києві (далі – ЦДА України у Києві). - Ф.719. – Оп.1. - Спр.1782.

14. ЦДА України у Києві. – Ф.719. – Оп.1. – Спр.1785.

15. Конохова А. С. Сестры милосердия в годы революции и гражданской войны / А. С. Конюхова // Новейшая история России. - 2012. - №1(03). – С.91-99.

16. Асеев И. А. Социальная деятельность Российского общества Красного Креста в годы Гражданской войны / И. А. Асеев // Вестник ВЭГУ. – 2011. - № 6 (56). – С.58-63.

17. Кузьминых А. Л. Политика Советского государства в области военного плена в период Гражданской войны и иностранной интервенции (1918 – 1922 гг.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http:// www. ags-ologda.ru/download/Conf_2012/Kuzminih.pdf](http://www.ags-ologda.ru/download/Conf_2012/Kuzminih.pdf).

18. Жванко Л. До проблеми репатріації іноземних біженців з території колишньої Російської імперії (1918-1925 рр.) / Л. Жванко // Київська старовина. - 2011. - №2. – С.81-97.

19. Посадский А. В. Пленные после плена: к истории русских военнопленных Великой войны в 1918-1920 гг. // Доклады академии военных наук. Военная история. №5(23). Первая мировая война: поиски новых подходов к исследованию, приглашение к диалогу. - Саратов, 2006. – С.183-189.

20. Державний архів Російської федерації (далі – ДАРФ). – Ф.р3341. – Оп.1. – Спр.112.

21. ДАРФ. – Ф.р3341. - Оп.2. – Спр.2.

22. Російський державний військово-історичний архів. – Ф.12651. – Оп.1. – Спр.3.

23. ЦДА України у Києві. – Ф.719. – Оп.1. – Спр.1776.

24. О миссии Российского Общества Красного Креста // Собрание

узаконений и распоряжений Рабочее - Крестьянского Правительства Украины.-1919.-№17.-С.246.

References:

1. Goloty`k S. Y. Rossy`jskoe obshhestvo Krasnogo kresta y` stanovleny`e sovetskogo gosudarstvennogo aparata v 1917-1918 gg. /S.Y.Goloty`k // Gosudarstvennyj apparat Rossy`y` v gody revolyucy`y` y` grazhdanskoj vojny. Matery`aly Vserossy`jskoj konferency`y` 22 dekabrya 1997 g. – M: Y`zdatel`skij centr Rossy`jskogo gosudarstvennogo gumany`tarnogo uny`versy`teta, 1998. – 234 s. – S.188-196.
2. Aseev Y. A., Masaly`mov A. S. Mesto y` rol` obshhestvennux organy`zacy`j v obshhestvenno-poly`ty`cheskoj sy`steme Sovetskoj Rossy`y` 1918–1920 gg. (na matery`alax Rossy`jskogo obshhestva Krasnogo Kresta) /Y. A. Aseev, A.S.Masaly`mov // Vestny`k V`AGU. – 2012. - № 6 (62). – S.7-14.
3. Y`ppoly`tov S. S. Rossy`jskoe obshhestvo Krasnogo Kresta v Sy`by`ry` y` na Dal`nem Vostoke: organy`zacy`ya y` pomoshh` army`y` y` naseleny`yu (1919 – 1920 gg.) / S. S. Y`ppoly`tov // Novyj y`story`chesky`j vestny`k. – 2013. - № 1(35). – S.56-68.
4. Y`ppoly`tov S. S., Goloty`k S. Y. Rossy`jskoe obshhestvo Krasnogo Kresta (1917 – 30-e gg.). [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: http://www.antibr.ru/dictionary/ae_rokk_g.html.
5. Myachy`na E. V. Organy`zacy`ya medy`ko-sany`tarnogo obsluzhy`vany`ya army`y` admy`rala A. V. Kolchaka v 1918–1919 gg. / E.V. Myachy`na // Y`zvesty`ya Altajskogo gosudarstvennogo uny`versy`teta. – 2010. - № 4-2 (68). – S.171-173.
6. Starkov B. A. Fevral`sky`j y`zлом 1917 goda / B. A. Starkov // Obshhestvo. Sreda. Razvy`ty`e (Terra Humana). – 2007. - № 4. – S. 30-45.
7. Zayavleny`e Glavnogo Upravleny`ya Rossy`jskogo Obshhestva Krasnogo Kresta Vremennomu pravyl`stvu // Vestny`k Krasnogo Kresta. –1917. - № 2-3.- S.530.
8. Eremy`n Y. A. Zabota o bol`nyx y` ranenyx voy`nax v Zapadnoj Sy`by`ry` v gody Pervoj my`rovoj vojny (1914 – 1918 gg.) // Y. A. Eremy`n / Y`zvesty`ya Tomskogo poly`texny`cheskogo uny`versy`teta. – 2006. – T.309.Socy`al`no-ekonomy`chesky`e y` gumany`tarnye nauky`. - №6. – S. 202-205.
9. Obedy`neny`e deyatel`nosty` vsekh pravyl`stvennyx organov y` chastnyx uchrezhdeny`j, specy`al`no vedayushhy`x pomoshh`yu voennoplennym, v odnom organe, dejstvuyushhem pod flagom Krasnogo Kresta //Vestny`k Krasnogo Kresta.-1917.-№2-3.-S.621-626.
10. Chy`styakov O. V. Organy`zacy`onnoe ustrojstvo y` deyatel`nost` Rossy`jskogo Obshhestva Krasnogo Kresta v gody Pervoj my`rovoj vojny (1914-1918 gg.): avtoref. dy`s. na soy`skany`e uchen. stepeny` kand. y`stor. nauk: 07.00.02 «Otechestvennaya y`story`ya» / O. V. Chy`styakov; Moskovsky`j gosudarstvennyj uny`versy`tet upravleny`ya. – M., 2009. – 26 s.
11. Dekret o peredache y`mushhestva y` kapy`talov uchrezhdeny`j Krasnogo Kresta y` Vserossy`jskogo soyuza gorodov v gosudarstvennyu

sobstvennost`//Dekrety Sovetskoj vlasty` : V 3-x t. – M.: Gospoly`ty`zdat, 1957-1964.-T.I. – 624 s.

12. *Postanovleny`e narodnogo komy`ssara pocht y` telegrafov o povysheny`y` pochtovo-telegrafnyx taks y` tary`fov//Dekrety Sovetskoj vlasty` : V 3-x t. – M.: Gospoly`ty`zdat, 1957-1964.-T. 1. – 624 s.*

13. *Central`ny`j derzhavny`j istory`chny`j arxiv Ukrayiny` u Ky`yevi (dali – CzDIA Ukrayiny` u Ky`yevi).- F.719. – Op.1. - Spr.1782.*

14. *CzDIA Ukrayiny` u Ky`yevi. – F.719. – Op.1. – Spr.1785.*

15. *Konoxova A.S. Sestry my`loserdy`ya v gody revolyucy`y` y` grazhdanskoj vojny / A.S. Konyuxova // Novejshaya y`story`ya Rossy`y`. - 2012. - №1(03). – S.91-99.*

16. *Aseev Y. A. Socy`al`naya deyatel`nost` Rossy`jskogo obshhestva Krasnogo Kresta v godu Grazhdanskoj vojny / Y. A. Aseev // Vestny`k VEGU.– 2011. - № 6 (56). – S.58-63.*

17. *Kuz`my`nyx A. L. Poly`ty`ka Sovetskogo gosudarstva v oblasti` voennogo plena v pery`od Grazhdanskoj vojny y` y`nostrannoj y`ntervency`y` (1918 – 1922 gg.) [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: [http:// www. agsvologda.ru/download/Conf_2012/Kuzminih.pdf](http://www.agsvologda.ru/download/Conf_2012/Kuzminih.pdf).*

18. *Zhvanko L. Do problemy` repatriaciyi inozemny`x bizhenciv z tery`toriyi koly`shn`oyi Rosijs`koyi imperiyi (1918-1925 rr.)/ L. Zhvanko // Ky`yivs`ka starovy`na. -2011. - № 2. – S.81-97.*

19. *Posadsky`j A.V. Plennye posle plena: k y`story`y` russky`x voennoplennyx Vely`koj vojny v 1918-1920 gg. // Doklady akademiy`y` voennyx nauk. Voennaya y`story`ya. № 5(23). Pervaya my`rovaya vojna: poy`sky` novyx podxodov k y`ssledovany`yu, pry`glasheny`e k dy`alogu. - Saratov, 2006.– S.183-189.*

20. *Derzhavny`j arxiv Rosijs`koyi federaciyi (dali – DARF). – F.r3341. – Op.1. – Spr.112.*

21. *DARF. – F.r3341. - Op.2. – Spr.2.*

22. *Rosijs`ky`j derzhavny`j vijs`kovo-istory`chny`j arxiv. – F.12651. – Op.1. – Spr.3.*

23. *CzDIA Ukrayiny` u Ky`yevi. – F.719. – Op.1. – Spr.1776.*

24. *O my`ssy`y` Rossy`jskogo Obshhestva Krasnogo Kresta // Sobrany`e uzakoneny`j y` rasporyazheny`j Rabochee - Krest`yanskogo Pravy`tel`stva Ukray`ny.-1919.-№17.-S.246.*